

Ігор Бондар-Терешенко

ОСТМОДЕРН:

ГЕОПОЕТИКА
ПСИХОЛОГІЯ
ВЛАДА

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН

УДК 821.161.2“90”
ББК 83.3 (4УКР)

Рецензенти:

академік НАН України, доктор філологічних наук, професор,
директор Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАНУ
Жулинський М.Г.

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри історії літератури Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
Ткачук М.П.

Бондар-Терещенко І.

Б 81 Остмодерн: геопоетика, психологія, влада. Монографія. —
Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. — 144 с.

ISBN 966-692-696-2

У монографії вперше систематизуються явища, які сформували літературний дискурс 1990-х рр. в Україні. На прикладі дослідження геопоетики регіонів, психології регіональних літератур, а також влади тексту розглядаються умови, за яких Ліотарівська “ситуація постмодерну” перетворюється на комплекс деформованих ідей і оприявнює в постколоніальних країнах феномен т.зв. “остмодерну”.

Для літературознавців, культурологів, широкого загалу читачів.

УДК 821.161.2“90”
ББК 83.3 (4УКР)

Охороняється законом про авторське право.

Жодна частина даного видання не може бути використана чи відтворена в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.

© Бондар-Терещенко І., 2005

© Навчальна книга – Богдан,

макет, художнє оформлення, 2005

ISBN 966-692-696-2

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Літературний простір 1990-х рр.: репрезентаційні моделі ідентифікації	7
1.1. Постмодерн і проблема національної культури в Україні	8
1.2. Механізми інтерпретації літературного дискурсу 1990-х рр.	16
1.3. Структурні опозиції літературної ситуації 1990-х рр.	17
1.4. Децентрація літературного поля	21
1.5. Субкультурні інтенції літпроцесу (техніка і трансформація ідентичности)	24
1.6. Дискурсивні практики в літературному процесі 1990-х рр.	28
1.7. Формули “успіху” в літературному дискурсі 1990-х рр.: адаптація і механізм альтернативного функціонування	33
1.8. Апологія персоналізму 1990-х рр.: метадискурс привласнення Історії	37
Розділ 2. Морфологія тексту 1990-х рр.	41
2.1. Геопоетика літературного ландшафту	42
2.2. Регіонізм тексту 1990-х рр.: типологічний аспект	47
2.3. Художньо-естетичні параметри геопоетики 1990-х рр.	55
2.4. Постмодерна інтерпретація геопоетики тексту 1990-х рр.	63
2.5. Інсталяція Іншого / Чужого в парадигмі посттоталітарного наративу	69
2.6. Естетика тілесности у постколоніальному дискурсі: сублимація лібідо і гендерний аспект	73
2.7. Модус ектопії в структурі семіозису 1990-х рр.: презентативний і теоретичний аспекти	81
2.7.1. Комунікативний аспект формування культурного ландшафту. Ситуація “остмодерну”	81
2.7.2. Детериторизація жанрової естетики: пермутація наративу	83
2.7.3. Методологічний аспект інтерпретації дискурсу: екстермінація і концептологія наративу	85
2.7.4. Типологічний аспект вербалізації дискурсу: зміна художньо-естетичних ознак постмодернізму	96
2.8. Від семантики до прагматики тексту: інтродуктивні формули дискурсу 1990-х рр.	100
2.8.1. Мітологізація посттоталітарного наративу	101
2.8.2. Література проєктизму	106
2.8.3. Література естетизму	110
2.8.4. Література ескапізму	114
2.8.5. Психоделічний реалізм як “карнавальна” тенденція	117
Висновки	121
Список використаних джерел	124

ВСТУП

Одним з основних надбань періоду реформації нашого суспільства у 1990-х роках залишається значне омолодження “тіла” сучасної літератури, яке відбулось за рахунок свідомої маргіналізації соціального фактора і винесення його за дужки літературної парадигми. Можна стверджувати, що покоління “дев’ятдесятників”, або “дев’яностиків” [138,51] цілком підпадає під термін М.Бахтіна “по-заіснування” [33,507], яке виявилось необхідною умовою для зведення інших контекстів у формально-естетичне ціле офіційної літератури 1990-х рр.

Зокрема з “тусівкової” активності “дев’ятдесятників” постали соціокультурні першопчатки нового покоління в літературі. З’ясувалось, що в Історії може існувати інша система координат відцентрового характеру. І якщо, за Е.Гуссерлем, сучасна Історія — це насамперед мова і вільне обертання смислових еквівалентів [101,52], то в дискурсі 1990-х рр. актуальним виявився якраз “контекст”, на якому була побудована відмінна від усіх попередніх модель існування.

Згаданий відцентровий вектор розвитку літератури передбачає також клясичне ставлення до “культури” минулого як до віджилого організму, що не стало, поміж тим, на заваді розвиткові позадискурсивних практик соц-артівського характеру на кшталт інтертекстуальної провокативності, нігілістського відчуження і феноменологічних інтерпретацій. Так, услід за передбаченням Р.Барта, зросла увага до зафіксованої контекстом “призначеності” твору [27], втіленої зокрема у провокативно-маніфестаційній естетиці 1990-х рр.

Таким чином, витворилась характерна парадигма нових форм побутування літературного тексту, згідно з якою культура стосунків у суспільстві схильна утворювати компактні групи, які відчували б власну самодостатність та універсальність. Втім, досвід вивчення історико-літературного підходу до структуризації новітніх явищ у культурі виявляє методологічну неспроможність творців традиційного дискурсу осмислити креативні тенденції у “дев’ятдесятницькій” парадигмі. Так само, до речі, як і представники досліджуваного покоління, укладачі чергової Історії літератури лише доверстують неконформістські практики з поля 1990-х рр. до вже існуючих моделей інтерпретації сучасності. При тому робиться лише перший хід, передбачений стратегією деконструкції, згідно з яким діалектика перемін не призводить до змін у самій структурі системи [114].

Натомість комплексне дослідження альтернативних стратегій у літературному просторі 1990-х рр., що сформували нову концептологію дискурсу, — від комунікативного аспекту формування культурного ландшафту до методологічного аспекту інтерпретації і типологічного аспекту текстуалізації — змінює звичну парадигму інтерпретації, означає *актуальність дослідження* і постає першою спробою формулювання художньо-естетичних ознак “дев’ятдесятицького” періоду в українській літературі.

Мета дослідника полягає у виявленні структурних особливостей літературного дискурсу 1990-х рр. шляхом представлення основних моделей ідентифікації в контексті альтернативної парадигми, а також вивчення морфології “дев’ятдесятицького” тексту в умовах формування нового соціокультурного ландшафту. Для досягнення поставленої мети у монографії вирішуються наступні *завдання*:

- аналізуються механізми децентрації літературного поля;
- визначаються художньо-естетичні параметри геопоетики 1990-х рр.;
- характеризуються інтродуктивні формули дискурсу 1990-х рр.

Відтак *об’єктом дослідження* постає структура літературного дискурсу 1990-х рр., у той час як *предметом дослідження* виступають художні тексти і дискурсивні практики даного періоду. Пріоритетним *методом* дослідження при цьому виступає принцип деконструктивного аналізу, що дозволяє відстежити особливості децентрації і маргіналізації літературного поля; допоміжними методами при розгляді художнього матеріалу 1990-х рр. є також засади семіотики, елементи контекстуального і порівняльного аналізу, літературної герменевтики. *Теоретико-методологічною основою роботи* постають праці Р.Барта постструктурального періоду [28], Ж.Дерріди [113] і Ж.Бодрієра [48], оскільки саме в них продемонстровані принципи деконструктивного аналізу, необхідного для нашого дослідження. [291,311]. Продуктивність такого інтерпретаційного теоретико-методологічного підходу підтверджують дослідження вітчизняних авторів, у яких репрезентується оновлена перспектива історії літератури [100; 279; 160].

Мета роботи полягає у виявленні й систематизуванні структурних особливостей, які сформували літературний дискурс 1990-х рр. в Україні. На прикладі дослідження геопоетики регіонів, психології регіональних літератур, а також влади тексту, розглядаються умови, за яких Ліотарівська “ситуація постмодерну” перетворюється на комплекс деформованих ідей і зафіксує в постколоніальних країнах феномен т.зв. “остмодерну”.

Досягнення поставленої мети передбачає розгляд наступних положень:

- основні особливості літдискурсу 1990-х рр. полягають у децентрації літературного поля, актуалізації структурних опозицій і субкультурних інтенцій;
- художньо-естетичні параметри дискурсу 1990-х рр. формуються у координатах оновленої геопоетики;

— у структурі семіозису 1990-х рр. актуалізується модус презентативної ектопії;

— період 1990-х рр. характеризується типологічним переходом від семантики до прагматики тексту і появою нових інтродуктивних формул літературного дискурсу.

Практична новизна роботи полягає у спробі вперше систематизувати фактичний матеріал літдискурсу, що актуалізує відкриття нових горизонтів дослідження складних літературних явищ. Так, одним з найвагоміших і актуальних аспектів зараз постає структурування літературного процесу 1990-х і виявлення “знакових” та “периферійних” складових даного кодифікованого простору в культурі, що оприявнює феномен “остмодерну”.

РОЗДІЛ 1

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОСТІР 1990-х рр.: РЕПРЕЗЕНТАЦІЙНІ МОДЕЛІ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Свого часу структуралізм виступив з ідеєю примата цілого щодо часткового [91,803]. У лінгвістиці це передбачало домінанту мови як структури стосовно її носія — людини. У соціальній сфері подібна точка зору призвела до край руйнівних наслідків. Суспільство виступало вже не як сукупність умовно вільних індивідів, які у 1991-му році проголосували за незалежність України, але як дещо більше — як система. Вкотре суспільство-цілісність домінує над індивідом, підкоряє його і повністю у собі розчиняє. Таким чином, в епоху постіндустріального капіталізму (як і за часів нещодавнього соціалізму) суспільство перетворюється на щільне нероздільне утворення — на масу.

У даному контексті проблематичним виглядає питання культурної експлозії, коли в Україні 1990-х років відбувається одночасна асиміляція всього досвіду ХХ століття у якості панорамної ретроспекції, засилля культурних смислів, перекодування імперської емблематики тощо. За таких умов постає питання структуризації чи архівізації культурного досвіду. Структурне вирішення проблеми заповідає певну завершеність моделі — культури, суспільства, окремого реципієнта. Виходячи з відмінності таких понять, як “реальність” та “реалізм”, структуральний метод не може досягнути безконечності моделі, де співіснують такі контексти дискурсу, як “соцреалістичний” і “дійсний”. Натомість архів — зібрання текстів, знаків і форм, з яких складається сучасна культура — теж неспроможний диференціювати придбаний реципієнтом досвід, оскільки не вимагає жодної системи правил.

Згадане передчуття безконтрольної “архівізації” культури, як і виникнення нового масового суспільства, з’являється ще на початку ХХ століття. Воно стає незаперечною реальністю тоді, коли виникає технологічна база для переходу до масовидного організму [183] — нові інформаційні технології, засоби масової інформації тощо. Масштабність і ефективність цих засобів визначили перехід суспільства до нової фази самоконтрольованого цілого. Таке ціле вже не потребує

використання механізмів самоорганізації своїх частин. У масовому суспільстві індивід зникає як рудимент.

Попри тоталітарний досвід існування сучасний індивід не уповні розуміє неминучість процесу “масовидної” мутації суспільства, суто інтуїтивно реагуючи на загрозу свого зникнення шляхом активізації захисної мітотворчості — колективної та індивідуальної. Прикладом колективної мітотворчості може слугувати багатопартійна система парламентського устрою України. Колективна свідомість при тому шукає виходу у позамежове, де вона буде недосяжною для перипетій можливого катаклізму. Що ж до сфери індивідуальної свідомості, то загроза унікальності спонукає індивіда до ревізії внутрішнього містичного ландшафту на ґрунті використання механізмів рефлексії. “Найголовніше нині, — зазначає С.Павличко, — що витворюється цілком нове, живе літературне середовище і, якщо говорити академічною мовою, дискурс цього середовища. В існуванні такого дискурсу мені бачиться найпривабливіша риса молоді української літератури” [276,2].

1.1. Постмодерн і проблема національної культури в Україні

Вже сьогодні можна засвідчити, що постмодернізм повною мірою синтезував теорію постструктуралізму, практику літературно-критичного аналізу деконструктивізму і художню практику сучасного мистецтва, намагаючись обґрунтувати цей синтез як “нове бачення світу” [93]. Тут не йдеться доповнення реальності, а про винайдення алюзій і підходів до задуманого, яке не могло бути репрезентованим, залишаючись “подією” і “показом” на відміну від “репрезентації” будь-яких процесів і явищ в Україні 1990-х років. Зрозуміло, що всі розмежування тут певною мірою відносні, і найчастіше, говорячи про “постмодернізм” з “національним обличчям”, ми стикаємося з явним термінологічним непорозумінням, коли близькі, але все ж таки розбіжні поняття, вживаються як синоніми.

Розмаїття існуючих точок зору дозволяє лише нагадати, що здебільшого домінує тенденція, згідно з якою, “постструктуралізм” (течія, що заперечує можливість об’єктивного пізнання світу) [302] розглядається як одна з синонімічно-семантичних складових, або й безпосередніх стадій становлення “постмодернізму”. Хоча, історично змістовий бік терміну констатує ситуацію “постсучасності”, де під “сучасністю” розуміється світоглядна та соціокультурна ситуація, що виникла в Україні у XV-XVII ст., базована на гуманізмі, просвітництві та матеріалістичних тенденціях картезіанського світосприйняття [240]. І тому більшістю